

علوم طبیعی در آثار رازی

این افتخار ملی است، مقالاتی دربارهٔ زندگی و آثار او ارائه کرده است که آخرین بخش آن به معرفی آثار پزشکی رازی اختصاص داشت. در شهریور ماه سال جاری در پی آن هستیم تا به معرفی آثار رازی در علوم طبیعی پرداخته و نسبت به نظرات محققان و در این وادی آگاهی بیشتری به دست آوریم. تألیفات رازی در علوم طبیعی به شرح زیر است:

۱ - سَمْعُ الْكِيَان: شنوایی هستی

این کتاب دارای یک مقاله می‌باشد و مقدمه مباحث کون و فساد طبیعی است. دانستن این مبحث برای درک مرکبات و اثر کیفیت اجسام ضروری می‌باشد. قداما در باب علم طبیعی معتقد به هشت باب به این شرح بودند:

ابوبکر محمدبن زکریای رازی دانشمندی بزرگ و حکیمی فوق‌العاده بود که در رشته‌های مختلف علوم تبحر داشت و در زمینه‌های گوناگون به تألیف و تحقیق پرداخت. این نابغه زمان که یکی از افتخارات تاریخ و جامعه ایران به حساب می‌آید در زمان گسترش تمدن اسلامی در جهان میانی و رؤس بسیاری از علوم را درک نمود و خود مطالبی مهم و اساسی بر آن‌ها اضافه کرد که تا قرن‌ها بدون تغییر باقی ماند.

رازی در طب، فلسفه، کیمیا، حکمت، نجوم، هیأت و علوم دیگر آثار ارزشمندی دارد ولی معروفیت او در جهان به دلیل تألیفاتش در طب و شیمی است.

نشریه دارویی رازی در سالهای گذشته و در شهریور ماه هر سال که مصادف با سالروز تولد

آن را در مقابل الم یا درد و رنج می‌داند. او معتقد است لذت چیزی نیست جز راحت بودن از رنج و لذت پیوسته عامل رنج می‌شود. رازی در این کتاب می‌گوید لذت حسی رهاننده و درد حسی رنجاننده است. در این کتاب هم چنین به لذت حاصل از مجامعت و دیدن نکورویان و شنیدن آواز خوش اشاره شده است.

۶- فی أَنَّ الْجِسْمَ يَتَحَرَّكُ: دربارهٔ این که جسم حرکت می‌کند
در این کتاب رازی دربارهٔ حرکت ذاتی جسم صحبت می‌کند و حرکت را به‌عنوان بخشی از طبیعت جسم تعریف می‌نماید.

۷- كَيْفِيَّةُ النَّمُو: چگونگی رشد
در این رساله رازی دربارهٔ چگونگی رشد گیاهان توضیح داده است.

۸- فِي الْعَادَةِ: دربارهٔ خوی و عادت
در این رساله رازی از عادت که طبیعت ثانوی است، گفتگو می‌نماید.

۹- رِسَالَةُ فِي الْبَحْثِ عَنِ الْأَرْضِ: رساله بحث پیرامون زمین
در این رساله رازی در این مورد که ساختمان زمین از سنگ سخت و یا گل نرم است، بحث می‌کند.

۱۰- فِي عِلَّةِ جَذْبِ حَجَرِ الْمَغْنَطِيسِ: دربارهٔ علت وجود جاذبه در سنگ آهن‌ریا

الف - سماع طبیعی

ب - السماء و العالم

ج - سمع‌الکیان

د - علم مرکبات مانند معادن

ه - علم‌النفس

و - کتاب نبات

ز - کتاب حیوان

ح - کتاب انسان

۲- كِتَابُ الرَّدِّ عَلَى الْمَسْمَعِي: کتاب پاسخ

به مسمعی

دانشمندان در قدیم در باب اجسام عقاید مختلفی داشته‌اند. ارسطو و بوعلی و پیروان آنها (مشائیین) معتقدند که جسم محسوس مرکب از دو جوهر است، یکی هیولی و دیگری صورت جسمیه که در تمام تحولات جسم، هیولی به‌حال خود باقی می‌ماند. مسمعی این نظریه را رد کرده که رازی نیز نظر او را در این کتاب رد می‌کند.

۳- کتاب الهیولی: کتاب هیولی

در این کتاب رازی از هیولی جسم صحبت می‌کند.

۴- فِي الْخَلَاءِ وَالْمَلَاءِ: دربارهٔ خلأ و فضا (مکان)

در این رساله نظر رازی دربارهٔ مکان و زمان مطرح شده است. رازی معتقد بود که زمان مطلق مدت و مکان مطلق خلأ است.

۵- كِتَابُ اللَّذَّةِ: کتاب لذت

رازی لذت را همراه با راحت توضیح می‌دهد و

۱۴ - کتاب مُناقِضَةِ الجاحِظ: کتاب نقض

بر جاحظ

جاحظ یکی از متکلمین معتزلی می‌باشد که مبنای فلسفه آنها بر کتاب و سنت است. او نقدهای زیادی بر فلاسفه دارد که رازی در کتاب فوق آنها را رد کرده است.

به نظر نمی‌رسد جایگاه این کتاب در تقسیم‌بندی آثار رازی در کتب طبیعی باشد اما به دلیل احترام به رازی شناس معروف جناب آقای دکتر نجم‌آبادی که چنین کرده است، ما نیز از او تبعیت می‌کنیم.

۱۵ - رسالَةُ فِي العَطَشِ: رساله‌ای درباره

تشنگی

رازی در این رساله به افزایش حرارت بدن در اثر تشنگی اشاره دارد.

۱۶ - کتابُ الهَيُولَى الكَبِيرِ: کتاب هیولی

بزرگ

احتمال این که این کتاب با سومین کتاب (کتاب هیولی) یکی باشد، وجود دارد.

۱۷ - فِي التَّرْكِيبِ: درباره ترکیب

این رساله درباره ترکیب اجسام است.

۱۸ - کتابُ عَلِيِّ بْنِ اليَمَانِ: کتاب علی بن

یمان

علی بن یمان ردیه‌ای بر مسمعی نوشته است که رازی در این کتاب نظرات او را نقد می‌کند.

رازی در این کتاب علت جذب سنگ آهن‌ریا

(مغناطیس) را شرح می‌دهد.

۱۱ - کتابُ الخِيارِ: کتاب خیار

نام دیگر این کتاب، کتاب‌الخيار المُر است که به معنی کتاب خیار تلخ می‌باشد.

۱۲ - کتابُ عَلِيِّ أَحْمَدَ بْنِ طَيْبٍ: کتاب علی

احمد بن طیب

علی احمدبن الطیب ردی بر عقاید جالینوس درباره مزه تلخ نوشته بود که رازی در این کتاب نظرات او را رد و عقاید جالینوس را تأیید می‌کند.

۱۳ - کتابُ الشُّكوكِ عَلِيِّ جالينوسِ: کتاب

تردیدهایی به نظریات جالینوس

این کتاب آراء و نظرات جالینوس را در ابعاد مختلف که شامل مباحث معنی قدم و حدوث عالم، کون و فساد، منافع الاعضاء، خلقت انسان، ادویه مفرده و مرکبه و اسطقسات، مکان و خلاء، مبدأ حرکت، حس حرارت و برودت و تب‌ها می‌باشد، مورد نقد و بررسی قرار داده است.

رازی در مقدمه کتاب می‌گوید: مقام جالینوس بر هیچ کس پوشیده نیست و ممکن است بعضی از کوتاه‌نظران مرا بدین کار ملامت نمایند ولی فیلسوف و حکیم به من خرده نخواهد گرفت به دلیل آن که در حکمت و فلسفه تقلید جایز نیست و می‌بایست از روی دلیل و برهان گفتگو به عمل آید و اگر شخص جالینوس زنده می‌بود، مرا بدین تألیف ستایش می‌کرد.

۲۳ - **فِي الْفَرْقِ بَيْنَ ابْتِدَاءِ الْمُدَّةِ وَ بَيْنَ ابْتِدَاءِ الْحَرَكَاتِ:** در تفاوت بین شروع مدت و شروع حرکت

حکما معتقدند زمان یعنی مقدار حرکت و هر حرکتی مقدر به یک زمان است ولی حرکتی که دائمی باشد و می‌توان آن را مقیاس و مأخذ برای مقایسه سایر حرکات قرار داد، مقدار حرکت فلک‌الافلاک است که دائمی می‌باشد و آن را به سال و ماه و روز و ساعت تقسیم کرده‌اند. رازی در رساله فوق تفاوت بین ابتدای مدت و ابتدای حرکت را توضیح می‌دهد.

۲۴ - **فِي الْبَحْثِ عَمَّا قِيلَ فِي كِتَابِ الْأُسْطَقْسَاتِ فِي طَبِيعَةِ الْإِنْسَانِ:** در بحث راجع به آنچه در کتاب اسطقسات در طبیعت انسان گفته‌اند ارسطو و پیروان او معتقد بودند مرکبات عالم از چهار عنصر آب، خاک، باد و آتش تشکیل شده‌اند. به نظر می‌رسد رازی در این رساله در مورد مقدار هر یک از عناصر چهارگانه فوق در ترکیب بدن انسان بحث می‌کند.

۲۵ - **السَّعْرُ:** نرخ
اگر عنوان فوق سَعْر باشد به معنی تفاوت قیمت اجناس می‌باشد که با کار رازی تناسب نداشته است به همین دلیل ممکن است نام آن فی الشَّعْر باشد که به معنی مو است.

۲۶ - **الْأَزْمَنَةُ وَالْأَهْوِيَةُ:** زمان‌ها و هواها
احتمالاً این اثر در مورد زمان‌ها و هواهای مختلف باشد

۱۹ - **أَرَاءُ الطَّبِيعِيِّ:** نظرات طبیعی
عنوان کتاب نشان می‌دهد که در آن نظرات رازی در امور طبیعی بیان شده است.

۲۰ - **فِي تَثْبِيتِ الْإِسْتِحَالَةِ:** درباره تثبیت استحاله
به نظر می‌رسد این رساله در رد نظرات بعضی از حکمای قدیم یونان باشد.

۲۱ - **فِي أَنَّهُ يُمَكِّنُ أَنْ يَكُونَ سَكُونٌ وَ إِفْتِرَاقٌ:** درباره اینکه امکان سکون و جدایی وجود دارد

بعضی از حکمای قدیم و متکلمین معتقد بودند که حرکت و سکون و اجتماع و افتراق که از خواص جسم است، نمی‌توانند قدیم باشند بلکه حادث هستند و به همین دلیل جسم نیز حادث است. رازی در این رساله مطلب فوق را ذکر می‌کند.

۲۲ - **فِي الْكَيْفِيَّاتِ:** در کیفیات
حکما کیفیت را به چهار نوع تقسیم کرده‌اند:
الف - کیفیات محسوسه که پنج نوع است و بر حسب حواس پنجگانه می‌باشد.

ب - کیفیات نفسانیه مثل علم، قدرت اراده، لذت و الم

ج - کیفیات مختصه به کمیات
د - قوه که استعداد سرعت قبول اثر است مثل اینکه بعضی‌ها زود و بعضی دیگر دیر قبول مرض و ناخوشی می‌کنند.

مشخص نیست رساله رازی در بیان کدام یک از این کیفیات است.

۲۷ - مَاجِرَى بَيْنَهُ وَ بَيْنَ أَبِي الْقَسِمِ
الْكَعْبِيِّ فِي الزَّمَانِ: جریان او با ابوالقاسم کعبی
دربارهٔ زمان
رساله فوق نشان می‌دهد که بین رازی و
ابوالقاسم کعبی گفتگو و مباحثاتی دربارهٔ زمان
وجود داشته است.

۲۸ - فِي الرَّدِّ عَلَى حُسَيْنِ التَّمَارِ: پاسخ‌گویی
به حسین التمار
حسین تمار کتابی در مورد هوای داخل اماکن
و سوراخ‌های زیرزمین نوشته که رازی آن را رد
نموده است.

۲۹ - فِي أَنَّ مَرَكَزَ الْأَرْضِ يَنْبُوعُ الْبَرْدِ: درباره
این که مرکز زمین سرچشمه سرما است.

۳۰ - فِي إِبْطَاحِ الْعِلَّةِ الَّتِي بِهَا تُدْفَعُ الْهَوَامُّ
بِالْتَّعْدَى وَمَرَّةِ التَّدْبِيرِ: در توضیح علت دفع
حشرات و جانوران موزی با تغذیه و تدبیر

۳۱ - فِي الْقُوَّةِ: درباره نیرو

۳۲ - فِي اللَّبَنِ: درباره شیر

۳۳ - كِتَابُ السُّكْرَى: کتاب مرض قند

۳۴ - مَقَالُهُ فِي الْعِلَّةِ لَهَا إِذَا أَكَلَتِ الْحَيَوَانَاتُ
سَخُنَتْ أَبْدَانُهَا مَا خَلَا الْإِنْسَانَ فَإِنَّهُ يَجِدُ عِنْدَ
أَكْلِهِ فُتُورًا: مقاله راجع به این که چرا جانوران پس
از خوردن غذا بدنشان گرم می‌شود ولی انسان وقتی
غذا می‌خورد سست می‌گردد.

۳۵ - فِي إِتْمَامِ مَا نَاقَضَ بِهِ الْقَائِلِينَ
بِالْهَيُولَى: در تکمیل نقض و رد به معتقدان به
هیولی

منبع اصلی این مقاله کتاب مؤلفات ومصنفات
ابوبکر محمدبن زکریای رازی حکیم و طبیب بزرگ
ایران می‌باشد که توسط رازی‌شناس بزرگ ایران
جناب آقای دکتر نجم‌آبادی به رشته تحریر درآمده
است. امید آن که با انجام این کار، گامی دیگر در
جهت انجام مسؤلیت خود که شناساندن هرچه
بیشتر رازی به همکاران است، برداشته باشیم.

دکتر سید محمد صدر

